

KOMMENTARER OG ANMELDELSER:

Tiden råber på?

Kommentar til nogle aktuelle tendenser i marxismen

Finn Dam Rasmussen

Der er ingen tvivl om at tiden råber på rigtige svar. Derimod er der stor tvivl om, hvilke der er de rigtige spørgsmål og hvordan de skal besvares. Det er i dette perspektiv nogle nyere udgivelser her skal diskuteres: hvilken karakter har marxismens livtag med samtiden?

Da marxismen for mere end 10 år siden startede sit triumftog gennem »venstrefløjen« var den del af en *bevægelse*, den var i opposition, kritisk overfor og uforenelig med det bestående. Nu derimod, er marxismen ved at størkne, ved at blive til en *position*, hvorfra verden dogmatisk kan udlægges, et standpunkt der skal tjene bestemte interesser indenfor det eksisterende samfund, bruges i kampen

for individuelle særinteresser. Det samme er ved at ske med »kvind-bevægelsen«, den anden store kritiske bevægelse der er gået gennem samfundet og hovederne i de sidste 10 år. Dette er selvfølgelig ikke noget der blot sker og som er uafvendeligt - det er karakteren af vort politiske engagement, vi selv er ved at ændre, selvom det selvfølgelig sker i sammenhæng med nogle samfundsmæssige ændringer, der ligger uden for vor kontrol. I en sådan situation er det vigtigt at skærpe bevidstheden om indholdet i de forandringer vi medvirker til - og det er som et beskedent bidrag til denne diskussion, at det følgende skal ses.

»Marxismen« udvikler sig som bekendt i en mangfoldighed af for-

skellige retninger og opfattelser, og her er ikke tilstræbt noget overblik over disse, men blot diskussion af nogle skrifter, der forekommer mig vigtige og karakteristiske. De to første skrifter, der er af helt forskellig karakter, er sammenstillet, fordi de hermed gensidigt skulle kunne belyse bestemte problemer hos hinanden, nemlig sammenhænge mellem samfundsmæssig væren og bevidsthed. Og det er netop sådanne sammenhænge, der eksplicit tages op i det tredje skrift, der behandles her. Disse skrifter, der skal ses som eksempler på bestemte tendenser i den aktuelle teoriudvikling, har det fælles at de, hver på sin måde, direkte eller indirekte, stiller deres problemer indenfor en »historisk materialisme«, dvs. indenfor rammerne af en teori, der om ikke andet kan kendetegnes ved, at omfatte andet og mere end »økonomi«. ¹ På en måde er det paradoksalt: I samme omfang som krisen reducerer alle samfundsmæssige, problemer til et spørgsmål om »økonomi« og hermed overtrumfer alle vulgærmaterialistiske forstillinger, i samme omfang bevæger marxismen sig væk fra snævre »økonomiske« problemstillinger og i retning mod teorier om hele den samfundsmæssige kultursammenhæng.

Teori-internt kan dette fænomen vel forstås som reaktion på en vis reduktionisme i den foregående teoriudvikling, men da ingen jo vil tage en sådan forklaring som den fulde, er spørgsmålet for de der mener, at *også* en teoretisk forholden sig til

samfundet har sin berettigelse: Hvad er det der driver vore interesser i ganske bestemte retninger - for det er jo ikke os selv, der bevidst styrer og udpeger nye »retninger« og »strømninger« i vore interessefelter, og alligevel opstår disse bevægelser som tydelige og klare samfundsmæssige/overindividuelle fænomener. Denne problemstilling må en kritisk »historisk materialisme« altså indeholde som selvrefleksion.

At betegne sin egen teori som *marxisme* må være ensbetydende med at teorien ses som formidler af en revolutionær intention. I det følgende forudsættes altså, at marxister - idet mindste - har det tilfælles, at de opfatter deres teori som en emancipationsteori. I en stillingtagen til forskellige marxistiske teorier må deres relation til de sociale grupper eller klasser, der skal realisere denne intention undersøges, for herigennem at belyse hvorledes den pågældende teori i sin selvforståelse begrunder de erkendelsesmål, den sætter sig.

Der er en snæver sammenhæng mellem, hvad man forstår ved socialisme og »vejen til den« og så hvilke teoretiske opgaver i forhold til den eksisterende kapitalisme, der er relevante og hvilke, der ikke er det. Når dette tilsyneladende banale forhold skal fremhæves, er det, fordi det efter min opfattelse fortrænges i den aktuelle marxisme - der gås ud fra, at marxismen automatisk »tjener revolutionen«. Når forholdet engang imellem gøres explicit, er det som regel med henvisning til en »ydre«,

funktionel sammenhæng mellem teori og bevægelse (klasse) indenfor rammerne af en generel »strategi«-opfattelse, og ikke som et problem, der også er immanent i teoriens form for begrebslighed. Pointen er, at en bestemt teoris politiske implikationer ikke behøver at fremhæves hvergang et bestemt problem analyseres, men at der ud fra form-/indhold i den erkendelse, der søges oparbejdet, lader sig slutte til bestemte socialismeopfattelser, og at en diskussion af teorierne også må omfatte en forholden sig til disse implikationer. Det er således ikke et tilstrækkeligt argument for en given teoris emancipatoriske karakter, at den *rent instrumentelt* forbindes med de »rigtige« politiske intentioner - problemet bliver altså at undersøge *om*

eller *hvordan* den ønskede erkendelse begrundes i forhold til en bestemt emancipationsforestilling.

Det drejer sig ikke her om at vurdere andres socialismeopfattelser i forhold til min egen »rigtige« opfattelse, men i første omgang om at rejse spørgsmålet om der »internt« i de forskellige teorier er overensstemmelse mellem deres egne programatiske formulerede politiske intentioner og den erkendelse (form/indhold') de faktisk oparbejder. På baggrund af dette må man da spørge: Hvilken revolutions- eller socialismeopfattelse betinger - eller er betinget af - den pågældende teori, samt hvilket forhold har teorien (explicit og implicit) til den - faktiske eller tænkte - sociale bevægelse, der skal realisere den emancipation teorien foregriber.

»Realanalysen og den materialistiske historieopfattelse«

(af Andreassen, Bahner, Elling, Kerndrup & Kjær, i Kurasje nr. 26, 1981)

Den første artikel der skal tages op her er en overvejende videnskabssteoretisk programmatisk argumentation for, at en række »realanalyser« udgør en »Materialistisk historieopfattelse«, der er såvel den øvrige danske marxisme som den traditionelle »historiske materialisme« overlegen. Artiklen er således en opsamling af en bestemt nyere »retning« i

den danske marxisme, en slags statusopgørelse, men også et forsøg på at skitsere en videnskabssteoretisk og politisk ramme for denne retning - som sådan forekommer dens intensi- on vigtig og relevant²

Artiklen vil begrunde en bestemt teoretisk-politisk praksis, hvilket er yderst legitimt, da det burde kunne bidrage til en præcisering af formålet

med det teoretiske arbejde der udføres og hermed gøre en diskussion af dette arbejdes politiske relevans mindre kompliceret.

Når jeg skriver »burde kunne bidrage« er det fordi faren for efterrationalisering og legitimering er nærliggende - og en efterrationalisering vil (uanset om den er bevidst tilsigtet eller ej) blot gøre den politiske diskussion yderligere kompliceret. På denne baggrund er den måde artiklen er skrevet på skuffende: stilen er systematisk afproblematiserende. Mange af de stående teoretiske stridsspørgsmål behandles som om de overhovedet ikke udgør noget problem, samtidig med at skinløsninger fremsuggeres gennem gentagelse af kognitivt tomme udsagn indeholdende ord som »virkelig,« »materiel«, osv. Netop anvendelsen af begrebet »materiel« (og materialistisk) kan tjene som eksempel på ovennævnte: Selvom udtrykket anvendes ustandseligt som central karakteristisk af helt afgørende pointer hos forfatterne, forsøger de ikke et eneste sted at præcisere det, på trods af at en præcisering af hvad »*samfundsmæssig materialitet*« er, både hører til en historisk materialismes mest centrale, men også mest forsømte problemstillinger.

Den danske marxismes degenerering

Andreassen m.fl. trækker indledningsvis paralleller mellem Karl Korsch' kritik af 20'ernes og 30'ernes marxisme og deres egen position. Korsch havde kritiseret datidens

gængse marxisme - personificeret ved K. Kautsky - for dens doktrinære og ahistoriske karakter, for adskillelsen mellem teori og praksis. Marxismens daværende krise »skyldes ikke, at teorien er blevet degenereret af epigonerne« (s. 9), men er en krise i selve »Marx-Engels teorien«. Korsch' kritik af marxismen fremsættes sammen med hans berømte tese, om at anvende den historiske materialisme på analysen af den historiske materialisme selv. Når Andreassen m.fl. her trækker Korsch' synspunkter frem, er det fordi de vil tilslutte sig hans program for en praktisk, kritisk, udogmatisk, levende marxisme (- og hvem vil ikke det?) Men som vi skal se, gælder det her, som hele artiklen igennem, at den er opbygget som en række udmærkede programmatisk principper, der imidlertid gøres meningsløse, idet de fuldstændig demteres gennem forsøgene på at udfylde dem. At forfatterne her således prøver at stille sig på skuldrene af Korsch i hans kritik af Kautsky og Ortodoksien, demteres af deres egen marxismes slående lighed med Kautskys.

Vi præsenteres her for en automatisk marxisme, en gammel kending i nyt udstyr, en marxisme der ikke kan etablere nogen sammenhæng mellem de »historiske bevægelseslove« og de virkelige, handlende og tænkende, menneskelige subjekter og hvor teoriens relation til samfundsforandrende praksis derfor forsvinder.³ Denne automatiske marxisme står aktuelt overfor en anden marxisme, der dyrker hvad man kan kalde

den abstrakte subjektivitet, dvs. en teori der isolerer bevidsthed og subjektivitet fra de samfundsmæssige processer, hvori de er et integreret moment.⁴

Forfatterne vender sig efter diskussionen af Korsch' synspunkter mod den nyere udvikling i den danske marxisme. Men istedet for at anvende deres »materialistiske historieopfattelse« på denne teoriudvikling, anvender de som forklaringsmodel netop den teori-interne »degenererings-tese«, som Korsch ifølge dem selv havde gjort op med.

Deres kritik er et godt eksempel på »det sociale hukommelsestab«,⁵ som R. Jacoby påviser i psykologiens forhold til sin egen historie, og som totalt fortrænger det vigtige spørgsmål om determinationen af ændringerne i ens egen teoretiske forståelse. Den »materialistiske historieopfattelse« bliver derved - på trods af alle principielle besværgelser - netop historieløs i forhold til sin egen historie. Forfatterne går frem på følgende måde: De projicerer deres egne tidligere »fejlopfattelser« (eller en karikatur af deres egne tidligere standpunkter) over på andre teoretikere, her Schanz og Altwater (se f.eks. s. 18-19 og 22). Derefter retter de en dødbringende kritik mod disse indlysende tåbeligheder. De kan så udgive de »rigtige« elementer af opfattelserne hos Schanz og Altwater for deres egne og lade som om de altid selv har haft dem. Særlig i forhold til Schanz giver fremgangs-

måden absurde resultater - han gøres til fortaler for en formallogisk deduktiv teoriforståelse på trods af, at hans måske væsentligste fortjeneste jo har ligget i opgøret med sådanne opfattelser og i påpejningen af de økonomikritiske begrebers karakter af fungerende realabstraktioner.

Udover at det her lykkes forfatterne at skabe voldsom uklarhed omkring forholdet mellem teoriernes forskellige abstraktionsniveauer og virkeligheden, er problemet, at en sådan retoucheret historieskrivning aldrig kan formidle erfaringer; den samtidige eksistens af forskellige teoretiske opfattelser af virkeligheden og af teoriens forhold til den bliver aldrig sat i sammenhæng med modsigelser i den eksisterende form for samfundsmæssighed, men blot diskuteret som følger af en forkert teori. Og forfatterne konkluderer: »Rekonstruktionsprogrammet, som på den ene side var udtryk for et nødvendigt og det umiddelbart eneste mulige opgør med den nedarvede 1930'er-marxisme, betød på den anden side en degenerering af marxismen som en materialistisk videnskab ved at blokere for analysen af de virkelige historiske bevægelseslove«. (s. 24)

Tilintetgørelsen af spekulatjonen

Herefter vil forfatterne så skitsere deres egen 'materialistiske historieopfattelse'. De vil referere Marx' og Engels' synspunkter omkring »filosofien og det logiske og forholdet mellem logik og historie« (s. 24)

med det formål, at give en karakteristik af den 'materialistiske historieopfattelse'. De mener at kunne hente deres argumentatoriske skyts i Marx' ungdomsværker »... der kan opfattes som programmatisk formuleringer af den materialistiske historieopfattelse, som gøres gældende i Marx' senere 'økonomiske' værker« (s. 25), hvilket imidlertid ikke indebærer, at forfatterne undersøger om disse »programmatisk formuleringer« har gyldighed, efter at de er udfoldet i de økonomiske værker. Hvorfor dog henholde sig til programmatisk forhåndsantagelser, hvis de rent faktisk er indløst i senere arbejder?

De tager udgangspunkt, der hvor Marx siger, at den virkelige, positive videnskab udgøres af fremstillingen af menneskenes praktiske virksomhed, fordi de vil gøre op med forestillinger om, at det kan være meningsfyldt at kritisere ideologi og filosofi. Andreassen m.fl. fremsætter så følgende påstand: »Fremstillingen af de virkelige, materielle forhold ophæver filosofien og ideologien« (s. 25).⁶ Fremstillingen af de virkelige materielle forhold var jo identisk med *videnskaben*, så forfatterne fremsætter altså den påstand, at videnskaben ophæver ideologien.

Ideologien ses her ikke som en konstitutiv del af den samfundsmæssige reproduktionsproces og videnskabens opgave ikke som at begrunde ideologiens eksistens og forandring, ikke ud fra den selv, men fra dens relationer til reproduktionsprocessens

øvrige momenter. Denne »materialistiske« teori vil derimod »ophæve« bestemte dele af den samfundsmæssige virkelighed gennem teoretisk fremstilling af andre dele.⁷ Ideologi, osv. forklares og kritiseres ikke ud fra »de virkelige materielle forhold«, men reduceres til dem.

Imidlertid er denne opfattelse forudsætningen for at give politisk mening i de efterfølgende overvejelser. Her bringes bl.a. dette Marx-citat: »Men efterhånden som historien skrider frem og proletarietets kamp får tydeligere konturer, behøver de (teoretikerne) ikke længere at lede efter videnskab i deres hoveder; *de skal blot aflægge regnskab for det, som foregår for øjnene af dem og gøre sig til talerør for det*«. (s. 26)⁸

Man må spørge sig: Hvad er det dog for noget elitært sludder, hvordan skal proletarerne dog kunne lave revolution, hvis de ikke engang selv kan se, hvad der foregår for øjnene af dem, men må have »videnskaben« til at gøre det, og hvordan har Marx her forestillet sig, at det skulle være til hjælp for dem, at nogen aflægger et sådant regnskab - hvordan og hvornår skal det rent praktisk ske? Og til hvem skal talerøret tale? Her mangler næsten bare et af de mange mulige citater fra denne periode, hvor Marx taler om »filosofferne« som den revolutionære bevægelses hoved og proletarerne som dens krop.

Her er tale om et fortolkningskrævende citat, hvis det skal kunne uddybe den politiske mening, Andre-

assen m.fl. selv lægger i deres teoretiske arbejde og dermed begrunde de specifikke erkendelsesmål, som de forfølger. Men den fortolkning af citatet, de forsøger sig med, undviger imidlertid helt denne problematik.

Vi har her at gøre med det gammelkendte problem om forholdet mellem intellektuelle og proletariat - og det kunne jo være spændende at høre lidt om, hvordan videnskabens vidunderlige ideologiske vaskekraft skulle forvaltes af videnskabsmændene. Forfatterne stiller da også problemet: »Men hvordan skal dette regnskab aflægges?« og foregriber straks selv svaret: »det kan ikke blot være et spørgsmål om at udarbejde en protokol over dagens begivenheder« (s. 27). Tilsyneladende mener de, at problemet kun er et teori-internt spørgsmål og afviser protokollen fordi en sådan fremgangsmåde vil være dårlig videnskab (»abstrakt empiri«). De søger derfor at bevare spørgsmålet gennem en diskussion af, hvorledes det korrekte forhold mellem »logik og historie« skal se ud. Hermed gøres problemet om hvordan dette »regnskab« skal aflægges til et rent metodisk og ikke et samfundsmæssigt spørgsmål om deres eget og deres teoretiske arbejdes forhold til andre dele af lønarbejderklassen, om opgør med arbejdsdeling, om herredømmefri organisationsformer, om radikalt demokrati, osv.

Det var jo omkring problemerne om »logik og historie«, at nogle afgørende skillelinjer mellem for-

skellige Marx-forståelser (og i forlængelse heraf forskellige socialismeopfattelser) markeredes under det store marxisme-boom fra slutningen af 60'erne og fremefter. STAMOKAP teorierne repræsenterede dengang den opfattelse, at »Kapitalen« var en fremstilling dels af den »simple vareproduktion«, dels af »konkurrencekapitalismen«. Marx' arbejde måtte derfor videreudvikles af Lenin (monopolkapitalisme), og da kapitalismen på trods af hans diagnose overlevede sit »sidste stadium«, måtte Lenin suppleres med teorierne om »statsmonopolkapitalismen«. I kritik af denne opfattelse udvikledes den senere s.k. »kapitallogik«, der mente, at »Kapitalen« var en teoretisk rekonstruktion af de i virkeligheden fungerende systematiske sammenhænge, der netop gjorde kapitalisme til kapitalisme og som følgelig havde gyldighed i alle kapitalistiske samfund. En sådan teoriforståelse har sit eget særlige »empiri-problem«, men på trods af mange forskelligartede løsningsforsøg er det ikke lykkedes at udvikle noget overbevisende svar på dette videnskabsteoretiske grundproblem. Når Andreassen m.fl. diskuterer »logik og historie« forholder de sig således implicit til en omfattende debat indenfor deres egen tradition, og deres totalt afproblematiserende tilgang virker på denne baggrund som et stort tilbageskridt. Det er næsten for meget, når de må gribe til en spidsfindig udlægning af netop de selvsamme Engels-citater, der i sin tid legitimerede STAMO-

KAP teoriernes »historiske« læsning, for at få argumentationen til at hænge sammen.

I deres behandling af »logik og historie« lykkes det dem at skabe utrolig forvirring omkring disse i forvejen indviklede problemer. De lægger ud med et referat af og en tilslutning til Engels' overvejelser⁹ af forholdet mellem en historisk og en logisk *betragningsmåde*,¹⁰ men ender med en modstilling af »historiske« og »logiske« *nødvendigheder*. Engels synspunkt er, at den logiske betragtningssmåde faktisk er principielt den samme som den historiske, blot *renset* for »forstyrrende tilfældigheder«, hvilket imidlertid gør det vanskeligt at få mening i forfatterens sondringer mellem »logisk« og »historisk«. Hvis »logikken« er den rensede »historie«, så må det jo f.eks. betyde, at når forfatterne taler om »logiske følger«, »logiske nødvendigheder«, etc. så er disse samtidigt »historiske«. Dette resulterer f.eks. i - med et pænt ord - kryptiske formuleringer som: »Dette begreb eller teori vil ikke kunne udledes af de almene begreber, omend det vil være en både logisk og historisk følge af dem«. (s. 30)

Det bliver aldrig klart, hvorledes forfatterne opfatter forholdet mellem teori og virkelighed, mellem realabstraktion og tankeabstraktion, mellem reallogik og tænkelogik, mellem virkelig historie og teoretisk fremstilling af denne - deres tidligere kritik af Schanz's påståede deduktive logik positiveres ikke her gennem

overvejelser over *dialektisk logik*. Man blir spist af med tomme fraser som: »... produktionsforholdenes historiske udvikling må levere de kategorier, som de virkelige materielle forhold må fremstilles igennem«. (s. 27)

Efter nu at have kritiseret marxismens elendighed og derefter »givet en karakteristik af den materialistiske historieopfattelse«, vil Andreassen m.fl. så til slut demonstrere »... hvordan en materialistisk historisk rekonstruktion af marxismen må tage sig ud«. (s. 8) Det gør de ved en gennemgang af nogle af deres egne s.k. realanalyser »som vi mener tendentielt overskrider disse blokeringer« (s. 24) som marxismen iøvrigt sidder fast i.

En historisk aktuel marxisme: to abstraktioner og en generalisering

På trods af deres kritik af andres indsnævrede historieopfattelse ser Andreassen m.fl. det centrale problem i deres egen »historisk aktuelle marxisme« som forholdet mellem »værdi og pris«. Imidlertid mener de i relation til dette problem, at formforvandlingen - konkret arbejde må udtrykkes som pris - »er selvindlysende«. Problemet angår alene det størrelsesmæssige forhold mellem værdi og pris. Problemstillingen er derfor: hvorfor falder værdi og pris størrelsesmæssigt fra hinanden«. (s. 33) For mig er »formforvandlingen« langtfra selvindlysende og slet ikke til at adskille fra »det størrelsesmæssige forhold mellem værdi og

pris« - når værdi og pris iflg. forfatterne »størrelsesmæssigt falder fra hinanden« hvilken 'fællesnævner' vil de da bringe værdi og pris på, for at konstatere denne falden fra hinanden? Ifølge deres egen opfattelse kan man nemlig ikke gå ud fra »et generaliseret forhold mellem værdi og pris«, (s. 37) (således altså heller ikke fra en generel antagelse om deres »falden fra hinanden«), forholdet er historisk specifikt. Men hvordan undersøger man så det historisk specifikke forhold mellem værdi og pris?¹¹

Ja, det gør man iflg. forfatterne ved at erstatte de generelle antagelser af forholdet værdi-pris, »som fører til vilkårlige og ukontrollerede abstraktioner« (s. 37) med gyldige abstraktioner i forhold til den undersøgte konkrete historie - problemerne om disse abstraktioners gyldighed kan bedst belyses ved eksempler og det sker under overskriften: »real-analyse som begrebsliggørelse af den konkrete historie«, hvor forfatterne gennemgår to af deres egne tidligere artikler.

Det ene eksempel drejer sig om »et forsøg på at fastlægge den statslige krisepolitik historisk specifikke begreb«, (s. 39). Imidlertid betragtes politikken ikke som en samfundsmæssig *proces*, som specifik menneskelig praksisform, men som en række (økonomiske) *resultater*, og det understreges at statspolitikken ikke er resultat af »ideer«, men »af den materielle virkelighed« (s. 40). Igen et argument, der gør det overflødigt at analysere et fænomen som

politik, der er »forklaret« i og med fremstillingen af den »materielle virkelighed« - hvortil den åbenbart ikke selv hører. Andreassen m.fl. gør nu, hvor deres program skal realiseres, selv alt det, de i det foregående har kritiseret andre for: de lægger ud med »... en teoretisk afledning af alle det borgerlige samfunds økonomiske fremtrædelser ud fra det ukritisk antagede, aksiomatiserede grundbegreb: 'værdi'«. (s. 10) De tvinges til »... at bortabstrahere alle de historiske forhold eller sider af historiske forhold, der ikke fremstår i prisform...«. (s. 23) De foretager »... en vidtgående indskrænkning af, hvad der overhovedet skal forstås ved historien eller ved det empiriske«. (s. 32)

Den omtalte artikel, der her bruges som eksempel på den historisk aktuelle marxisme, løser sit »... empiriske problem gennem to abstraktioner og en generalisering«. (s. 41) Der *abstraheres* fra verdensmarked og fra handelskapitalen og »den industrielle arbejders« udbytningsforhold *generaliseres* »... som et gyldigt udtryk for den produktive totalarbejders udbytningsforhold og profitproduktion«, (s. 42), og resultatet er at »Transformationslogikkens fiktive problemer og parallelitetsbetragtningens blokeringer forsvinder således med en bevidst anvendelse af abstraktioner, som er gyldige i forhold til undersøgelsesfeltet«. (s. 43)

Alle de dyre ord om at sætte historien på begreb med begreber som virkelighedens egen udvikling leverer, fiser ud i nogle snusfornuftige

overvejelser om, at verdensmarkedet »næppe« spiller nogen rolle, at »forholdene skal være meget afvigende« hvis den ene generalisering ikke skal gælde, osv.

En hel og praktisk marxisme

I deres afslutning understreger forfatterne to ting: en historisk aktuel marxisme må være *praktisk* og den må være *hel*, dvs. kunne forstå »hvordan de materielle forhold overhovedet betinger 'den sociale, politiske, og åndelige livsproces'«. (s. 46) Den marxisme de har præsenteret er imidlertid ingen af delene.

Hvori skulle denne teoris *praktiske karakter* bestå? Ja, for såvidt Andreassen m.fl. overhovedet er inde på praktisk-politiske implikationer af deres teori er det i den ovennævnte sammenhæng, hvor de vil gøre sig til »talerør«. De mener tilsyneladende, at deres forsøg på at fremstille »de virkelige materielle forhold« gør, at deres *teori* blir materialistisk og praktisk. Det gør den ikke; en *anskuende materialisme* som den vi her er blevet præsenteret for, bliver ikke mindre anskuende (og altså praktisk-forandrende) ved, at det er det praktiske liv den anskuer. En praktisk teori må være en der griber forandrende ind - og det eneste en teori kan forandre er jo menneskenes bevidsthed. Men den her præsenterede teori når aldrig frem til de virkelig fungerende, praktiske, samfundsmæssigt gyldige tankeformer, men forblir på et underligt generaliseret ingenmandsland, et niveau for »beregninger« og »resultater« -

der højest kan interessere statslige planlæggere, virksomheds- og fagforeningsledelser samt andre af de borgerlige politikformers traditionelle subjekter. Men pointen er måske, at det netop er blandt disse, at forfatterne vil lokalisere politisk praksis, at det er her, de vil gøre sig til talerør?

I deres begejstring for »videnskab« og »materialisme« glemmer de helt den marxske teoris specifikum - som også må gælde en historisk aktuel marxisme - nemlig *kritikken*. Marx har ganske vist et program der hedder »kritik durch Darstellung«, men det implicerer jo ikke, at enhver fremstilling dermed er kritik. »Materialismen« er heller ikke et programmatisk standpunkt, der er identisk med kritik, og forfatterne glemmer helt at »Den unge Marx var kommet frem til marxismen gennem en radikal kritik af den hegelske filosofi, men samtidigt, gennem en ligeså radikal kritik af materialismen. ...For den unge Marx er filosofisk materialisme således en nødvendig, men utilstrækkelig betingelse for revolutionær teori ...«. ¹² Netop i dette perspektiv forekommer forfatterens brug af K. Korsch at være et misbrug, idet han fremfor nogen understregede betydningen af *kritikken* af materialismen. Denne form for omgang med marxismens historie har katastrofale konsekvenser i form af »hukommelsestab«: det reelle indhold i tidligere kontroverser går tabt, og det der kunne blive til *erfaring* reduceres til ideologisk udsmykning på et helt anderledes indhold.

Hvordan skal denne »materialistiske historieopfattelse' blive til en »hel marxisme« som forfatterne kræver? Deres »materialisme« er jo en udraderings-metode - det er nemlig ikke sådan i denne teori, at fænomener som ideologi og politik *tilsyneladende selvstændighed* skal ophæves, ved at disse fænomener forklares ud fra deres sammenhæng med »den materielle, praktiske livs-proces«, men *fænomenerne selv* »ophæves«, »tilintetgøres«. I denne »praktiske materialisme« behøver man ikke kritisere virkelige fænomener som ideologi og politik - man tilintetgør dem derimod gennem en videnskabelig fremstilling af deres »materielle grundlag«!

Hvordan opfatter forfatterne eksempelvis »politik« i den artikel de fremhæver som eksempel på en hel og praktisk marxisme? Politik, siger de »... må forstås som et sammenfattende resultat af de materielle betingelser for kapital, stat og arbejderklassens ageren under de givne historiske omstændigheder«. (s. 40)

Men hvorledes forholder denne politikforståelse sig til kravet om at teorien skal være praktisk? En praktisk revolutionær teori må se politikken som en *proces*, hvori mennesker handler, erfarer, lærer, og må bearbejde disse aspekter til erfaring. Men i ovenstående politikdefinition er ethvert spor af (lære)- proces forsvundet, det der er tilbage er »resultater« - hvis eneste fordel er, at de kan udlæses af den tilgængelige statistik.

I denne opfattelse reduceres politik til og identificeres med sine »materielle betingelser«. Det der skulle begribes, nemlig en specifik del af samfundet, hvor mennesker (individer, grupper, klasser) handler og hvor de har mulighed for at erfare bestemte samfundsmæssige modsigelser, forsvinder ud af teorien. Når der kan abstraheres fra subjekternes handlinger og bevidsthed på denne måde, må det være, fordi disse handlinger ses som entydige, »logiske« følger af de »materielle betingelser«.

Problemet er imidlertid, at der ikke findes nogen entydig logik eller kausal-sammenhæng mellem »materielle betingelser« og »handling«, men at det præcis er sådanne sammenhænge, der er problemstillingen i teorier om eksempelvis politik og ideologi. Reduktionen af disse fænomener til deres »materielle betingelser« overser at betingelserne selv må *reproduceres*, og at denne reproduktion er *formidlet*, bl.a. gennem ideologi og politik. »Materielle betingelser« og »resultaterne« lader sig simpelthen ikke forbinde uden oparbejdelse af de formidlende samfundsmæssige processer, som i denne forstand er medkonstituerende.

Hertil kommer - som allerede påpeget - den utrolige uklarhed der er i udtrykket »materielle betingelser«. Betyder »materiel« ikke materie i fysisk forstand (og det vil jo i sammenhængen være meningsløst - desuden er der vist slet ikke noget, der hedder sådan nu om dage), må det betyde

noget i retning af forhåndsstruktureret, »institutionaliseret« reproduktionspraksis - og så er den entydige opdeling i materielle betingelser og handlinger/bevidsthed ikke mulig. En nærliggende fare i en ukritisk materialisme er, at »materialistisk« får den betydning, det havde i 3. Internationales marxisme: »den materialistiske betragtning af verden, det vil sige betragtningen af masserne som materiale...«¹³

Den her kritiserede politikforståelse lader sig ikke forbinde med de handlende subjekters bevidsthed. Denne abstrakte »resultattænkning« er parallel med reformismens klassiske tankemønster, som det kritiseres af Rosa Luxemburg. Hun fremhæver netop, at set i revolutionært perspektiv er klassekampenes *resultater* underordnede, det der er vigtigt, er de erfaringer arbejderklassen vinder i disse kampe, den bevidsthed, organisation, etc. der fremgår af kampene, og disse kan ikke opfanges teoretisk gennem en analyse af »resultaterne«. Men hvorledes skal Andreassens m.fl. form for marxisme kunne give et praktisk bidrag til en sådan erfaringsbearbejdning - og hvis den vil noget helt andet, hvad er så det?

Denne subjektløse marxisme formår tilsyneladende ikke at bringe sig selv i dialog med aktuelle samfundsmæssige tendenser. Disse processer reduceres til deres »resultater« og disse lader sig igen let indordne i på forhånd fastlagte almene lovmæssigheder, s.k. »logiske muligheder«. Den unge Marx, som forfatterne ci-

terer med så stor forkærlighed, retter en kritik mod gammelheglianernes brug af Hegels teori, som er en præcis karakteristik af denne 'materialistiske historieopfattelses' brug af Marx: »Gammelheglianerne havde *begrebet* alt, såsnart det var ført tilbage til en logisk kategori hos Hegel«. (MEW 3, s. 19)

Slutteligt vil jeg tilslutte mig følgende forslag: »En konstruktiv kritik af den aktuelle konception af den historiske materialisme kunne munde ud i et forslag om at vende hele fremgangsmåden om, og istedet for at ville indordne de menneskelige subjekters virksomhed i et forfikeret skema af 'objektive processer' og deres lovmæssige korrelationer, snarere at udgå fra denne subjekt-virksomhed og dens bevæggrunde og ud fra dens konstellationer og betingelser at begrebsliggøre resultaterne (af hvilke subjekterne så igen træffes og bliver stimuleret til yderligere aktiviteter) og processens totale 'gang'.«¹⁴ En sådan tilgang har naturligvis også sine problemer, men vil - hvis forfatterne følger forslaget - i det mindste kunne bruges til effektivt og detaljeret at problematisere deres opfattelse af, hvad det vil sige at »sætte historien på begreb«. Spørgsmålet rejser sig nemlig, om der er noget i Andreassens m.fl. tilgang, der peget på, at det skulle være muligt gennem deres »historiske analyse« at finde de almene lovmæssigheder i den virkelige historie - hvis de altså ikke havde været givet som forudsætninger for analysen?

»Moral og forandring«

(Temanummer af tidsskriftet HUG!, nr. 29, 1981)

HUG! er et tidsskrift af en lidt anden karakter end Kurasje, og umiddelbart virker det måske derfor urimeligt at diskutere det her i sammenhæng med teoretiske grundproblemstillinger fra den historiske materialisme. Når jeg gør det, er det fordi jeg mener, det har alvorlige konsekvenser at adskille den »teoretiske« fra den mere aktuelt-politisk-personlige debat og afklaring. Det indebærer ikke, at enhver politisk kommentar behøver diskutere teoretiske problemstillinger. Derimod er det sådan, at en forholde sig til aktuelle problemer *også* er formet af den teoretiske forståelse man har, hvorfor det er af politisk betydning at fremdrage den. I et socialistisk tidsskrift som HUG - der både vil og kan medregnes til en historisk materialisme - bør *marxistiske* teoremer altså være integreret, også i mindre »teoretiske« artikler, hvis ikke marxismen blot skal være til søndagsbrug. Det må derfor være relevant at se på, hvad det er for en marxisme, der er på spil her.

HUG! kan ikke siges at repræsentere en »subjektløs« udgave af marxismen, idet tidsskriftets hovedtema generelt har været forskellige aspekter af »subjektiviteten« (bevidsthed, sexualitet, osv.). Også dette temanummer om moral hører til denne problemkreds. I diskussionen af Kurasje-artiklen gik hovedkritikken på, at menneskelig handlen og

bevidsthed ikke lod sig begribe som momenter af den samfundsmæssige reproduktionsproces. Det samme problem - en af den historiske materialismes kerneproblemer, forholdet mellem samfundsmæssig væren og bevidsthed, »basis og overbygning« - tematiseres her fra den anden side: hvordan tænkes sammenhængen mellem objektive samfundsmæssige struktursammenhænge og reproduktionsformer og så individernes normativt bestemte handlinger, når indfaldsvinklen er »moral«?

Lidt om formen

HUG! redaktionen mener, at problematikken om »moral« er ny, at »... måske er kodeordet til det nye, der sker, 'moral' «. (s. 6)¹⁵ Måske ja, men problemet i en sådan stillingtagen ligger i, hvad der egentlig skal forstås ved 'moral' - og her synes jeg ikke man kan hente nogen hjælp til præcisering i HUG!¹⁶ Redaktionen vil formentlig så svare, at det netop ikke kan dreje sig om definitioner her, men om afsøgningen og indkredsningen af nye felter og problemer. I stedet vil jeg altså spørge: åbnes virkelig disse felter, perspektiveres de, stilles de vigtige problemer, osv.?

Idet jeg foregriber den følgende argumentation, vil jeg påstå, at det ikke lykkes - helhedsindtrykket er, at man føler sig lidt snydt og skuffet, på trods af flere gode enkeltbidrag. Jeg

tror grundlæggende dette udspringer af en modsætning mellem dette HUG!-nr' form og indhold: Indholdet er forsøg på nye tanker og veje, og er derfor i sagens natur ikke blot uafklaret, men også uklart. Formen er forsøgt gjort »let«, tiltrækkende og salgskraftig, udformet som en mosaik af korte essays, digte, illustrationer osv. Resultatet bliver ikke den tilstræbte »lethed«, men overfladiskhed. Nummeret bliver revet i stykker mellem temaets egne krav og markedets.

Det er klart, at man ikke kan andet end sympatisere med intentionen om at gøre emnet »spændende« - men er der ikke indholdsmæssig dækning herfor, ender det blot som en (umoralsk?) markedsføringsstrategi. For mig er der f.ex. ingen tvivl om, at billeder ofte kan supplere og uddybe en tekst, og at det kan ske på mange forskellige måder, ikke bare som traditionelle »illustrationer«.

Men jeg har svært ved at se relationer mellem tekst og billeder ret mange steder i dette HUG! - bortset selvfølgelig fra de helt oplagte tilfælde, som når f.eks. en artikel af Hans-Jørgen Nielsen om Hans-Jørgen Nielsen ledsages af et stort portræt af Hans-Jørgen Nielsen. Eller tager man et andet element i HUGs udformning som sproget: Alle er vi dødtrætte af det tørre, endimensionale »videnskabelige« sprog, der normalt anvendes i artikler, etc. - rimeligt nok, ligesom det er udmærket at prøve at gøre noget ved det. Men

uden reelt indhold bliver et poetisk billedsprog som det, der anvendes f.eks. i den redaktionelle indledning kun jargon. Hvad skal man stille op med formuleringer som: mennesker der »...i dagliglivet er hjælpeløse og frustrerede som strandede albatrosser« eller, venstrefløjen der består af »fremtidsdyr«? Den slags formuleringer vækker mistanken, at de slet ikke skal bruges til at tydeliggøre et budskab, men skal tjene helt andre formål.

Selve tanken om at opbygge et tema ved at belyse det fra mange forskellige indfaldsvinkler er ganske vist god nok, men forudsætter en »ramme«, der kan perspektivere de forskellige indslag. En sådan ramme - formulert eller ej - kan jeg ikke finde i nummeret, hvilket også gør, at visse centrale problemstillinger helt forbigås og de fleste af indslagene falder for fristelsen til at møde moralske problemstillinger på disses eget terræn og derfor let ender i det moraliserende. For at undgå dette er det netop vigtigt, at behandle »moralen« indenfor rammerne af en historisk materialisme.

Tænkning i moralske kategorier tenderer til polært at fordele ondt og godt på forskellige handlingskategorier og er således ikke på højde med den marxske emancipationsteoris modsigelsestænkning: Kapitalismen som i udbytende og undertrykkende former producerer muligheden for et andet samfund ikke bare i objektiv betydning (produktivkræfter), men også - måske først og fremmest -

i *subjektiv* forstand. Det praktiske krav om socialisme er jo ikke immanent i menneskeheden, men specifikt historisk produkt, dvs. kræver *den samfundsmæssige produktion* af en specifik »psykisk udrustning« hos individerne. Hvilken rolle spiller »moralen« i denne proces?

Verdens og moralens fragmentering

»Moral« er vel normative udsagn om menneskelige handlinger, men kan ikke blot være en hensigtslegitimering. De moralske udsagns karakter eller »natur« er noget absolut eller kategorisk, principielt og almengyldigt. Relativering af moralske udsagn er derfor underminering af dem. Hermed opstår problemet om moralens eksistensbetingelser i de moderne kapitalistiske samfund: ikke blot i den »klassiske« betydning, at de moralske imperativer må syntetisere klassernes kvalitativt forskellige livsbetingelser, men også i den dimension der er karakteriseret ved at menneskenes tilværelse fragmenteres i en række tilsyneladende selvstændige »livsverdener«, med hver deres eget, indbyrdes uforenelige normsæt. Hvilke handlinger der er rigtige eller forkerte, gode eller onde afhænger af den givne sociale sammenhæng. Der er i den aktuelle kapitalisme næppe plads til et eneste moralsk princip, der kan transcendere de mange livsverdener. Moral bliver tendentielt noget relativt og snarere end at være en rettesnor for handling bliver den til adhoc legitimering af indbyrdes uforenelige prin-

cipper. Det jeg her prøver at antyde er, at »moral« er et yderst specifikt historisk fænomen, ikke bare i den forstand at »moralens« indhold hele tiden ændres, men også i den betydning, at selve eksistensen af fænomenet moral, er knyttet til bestemte historiske betingelser.

Disse betingelser, moralens samfundsmæssige konstitutionsbetingelser, synes jeg imidlertid ikke tages op i HUG! og af den manglende konfrontation med denne problematik - der som nævnt betyder, at moralproblematikken hovedsageligt må angribes moralsk - følger en modsigelse i temanummeret: Der tales hele tiden om *moralen*, som om der fandtes en eneste, selvom virkeligheden faktisk er taget til efterretning og temaet netop er opbygget omkring behandlingen af en række »sfære-specifikke« moraler: Borgerlig moral og venstreorienteret moral, magt-, og arbejds- seksualmoral, osv. Hvis moralens eksistensmedium er en sammenhængende verden, hvad betyder da verdens fragmentering for »moralens« fremtidige skæbne?

Med kapitalismens udvikling sker der en »gennemkommercialisering« af alle samfundsmæssige sfærer, hvorved ækvivalent-relationer gøres til paradigma for alle sociale forhold. Hermed reduceres samtidigt de mulige moralske dilemmaer for individerne; moral og kynisme, det nyttige og det rigtige dækker hinanden. Måske var det sådanne sammenhænge Marx havde i tankerne da han sagde: »*Den generelle prostitu-*

tion fremtræder som en nødvendig fase i udviklingen af de personlige anlægs, evners, færdigheder og aktiviteters samfundsmæssige karakter«. (Grundrisse s. 74)

Man kan fortolke dette udsagn således: gennem den absolutte fremmedgørelse, objektivisering og fetisjering af de adfærdsformer der reguleres normativt (bl.a. gennem moral) sker en - ganske vist i fordrejet skikkelse - befrielse af den »indre naturs« naturgroethed. Den kyniskrationelle, kalkulerende forholden sig til og sjakren med sig selv, sine følelser og sine relationer til andre mennesker skaber historisk set et grundlag for, at den praktiske bevidsthed *bevidst* kan forholde sig til og forme disse relationer. I dette perspektiv udgør traditionelt moralsk forkastelige fænomener som f.ex. »pornografi« en langt mere modsætningsfyldt bestemmelse, end blot at være spekulation i undertrykte behov: Idet »sexualiteten« instrumentaliseres, fremmedgøres, bringes på vareform som masseprodukt, og bliver et forbrugsgode, etableres der også den distance og relativering, der giver mulighed for *praktisk* at stille spørgsmålet, om *hvad* denne sexualitet egentlig er, for herigennem at overskride det herredømme som en uidentificerbar og naturgroet form for sexual- og følelsesliv udøver over individerne.

Man kan sige, at ovennævnte tese hos Marx indeholder et velkendt »genfødsels-tema«, ofte formuleret som en »rejse-metafor«: Menneskene må vandre gennem den absolutte

fremmedgørelse, instrumentalisering, relativering og kynisme for at »komme ud på den anden side«, befriet og bevidst, nu istand til at ændre de betingelser der skabte fremmedgørelsen. Uanset om denne figur er holdbar eller ej, så peger den på et problem der er centralt når venstrefløjen diskuterer (sin) moral. Grundtanken i tesen er nemlig at fremmedgørelsen, kynismen, »den generelle prostitution«, osv. må *gennemleves*, erfares praktisk, altså ikke kun gennemtænkes, anskues. Det betyder, at hvis venstrefløjen gør sig til en enklave med sin egen »socialistiske« moral (en enklavemoral ligesom spejder-moral) afskærer denne moral venstrefløjen fra de erfaringer andre gennemlever. Det kan føre til en fortænkt moraliseren om »falske og ægte behov« (hos de andre!), hvor falske behov fordømmes i et fortvivlet forsøg på at undsige sig fascinationen fra dem. Tanken om at komme »genfødt« ud på den anden side implicerer altså, at man sætter sig selv på spil i de samfundsmæssige modsigelser, involverer sig i livet, for denne »rejse« følger netop ingen ensrettet kongevej - resultatet er usikkert. Man kan altså - iflg. en sådan tankegang - ikke blot ved en teoretisk skellen mellem sande og falske behov og gennem forsagelse af de falske - gennem en »socialistisk moral« her og nu lave et socialistisk menneske ud af sig selv. Livet må gennemleves før det virkelig kan blive materiale, hvoraf der kan dannes erfaringer.

Hermed har jeg villet prøve at antyde, at moralske problemer ikke bør abstraheres ud af den kapitalistiske udviklings samlede modsigelser, men bør sammentænkes med en forståelse af, hvordan historiske erfaringer overhovedet produceres. Skilles moral, i et marxistisk forsøg på at begribe den, ud fra livet i den form det faktisk leves og erfares her og nu, vil venstrefløjen finde sig selv i en situation, der ligner præstens, når han i skriftestolens beskyttede rum skal moralisere over den ukendte verden udenfor.

Borgerlig og socialistisk moral

HUG-nummeret består af mange mindre artikler og det er ikke her muligt at kommentere dem alle. Udover de artikler jeg i det følgende vil gå ind på, bør en artikel af Steffen Kiselberg om forskellige tidsdimensioner i socialismeopfattelser og en præsentation af Agnes Hellers »moraliske antropologi« skrevet af Preben Kaarsholm nævnes som særlig læseværdige.

Torben Hviid Nielsen behandler i en artikel - der er det nærmeste nummeret kommer en »oversigt« eller »ramme« - ikke bare den borgerlige, men også »en socialistisk morals dilemmaer«. Han argumenterer for, at med kapitalismens udvikling skete 3 ideologiske brud, der har ført til den gradvise opgivelse af en borgerlig moral og til at denne er blevet erstattet af dannelsesidealer og attituder. De 3 brud udgøres af følgende: 1) politikken bliver skilt ud

fra moralen, 2) egennytten fører ikke til fælles bedste, 3) sammenhængen mellem intention og konsekvens af handlinger forsvinder. Følgen heraf er: »Den daglige moral er hverken kategoriske imperativer eller dannelse, men er mere og mere blevet tomme fingerreglernes minimumsmoral. Relativismen er blevet det herskende udtryk for erkendelsen af, at der ikke kan træffes entydige valg mellem konkurrerende normative sætninger«. (2. 21)

Problemet er imidlertid, at THN entydigt relaterer »borgerlig moral« til »borgerskabet« men samtidig tildele denne moral almen samfundsmæssig gyldighed. Det for mig at se centrale problem om de specifikke modsigelser i arbejderklassens borgerlige moral, samt det forhold at »borgerlig moral« langt mere sigter på og er forenelig med arbejderklassens adfærd, tages imidlertid ikke op. Istedet for at binde diskussionen af moralen op på udvikling i klassestruktur og praksisformer i den aktuelle kapitalisme - hvad der jo evt. ville kunne understøtte HUG-radaktionens tese om at »kodeordet til det nye er moral«, - argumenterer THN immanent moralfilosofisk med helt store kategorier, hentet fra Adam Smith, Machiavelli, J.S. Mill, Max Weber, osv. og forsåvidt arbejderklassen overhovedet kommer på tale, er det som bærer af en »socialistisk moral«. Hans politiske konklusion på diskussionen af den borgerlige moral retter sig derfor også mod borgerskabet: »I det nuværende ideologiske

klima er der god grund til at fastholde borgerskabet på, at den borgerlige moral selv har en udvikling og et sæt af dilemmaer«. (s. 21) Det forbliver uklart *hvorfor og hvordan* en sådan fastholden skal finde sted - men formodentlig er det en del af en af de »strategier«, der tales så meget om i artiklen. Men såvidt jeg kan se, kan det ikke dreje sig om andet, end at prøve at mobilisere en moralsk ansvarlighed hos borgerskabet?

Med »socialistisk moral« mener THN den moral socialister har - eller måske snarere bør påtage sig - i det borgerlige samfund. »... socialister står med i al fald håbet og gerne også det andet ben i et andet samfund. Og i den forstand gælder for socialismen moralske normer, der ligger hinsides det samfund, som socialister i dag ikke desto mindre er borgere i«. (s. 22) Det spørgsmål man umiddelbart må stille her er, hvorfra en sådan socialistisk moral henter sit indhold, sine gyldighedskriterier, samt hvilke former for praksis den skal angive normer for.

Iflg. THN kan den socialistiske moral ikke hente sin substans i arbejderklassens *interesser*, idet interesserne implicerer en reduktion af behovene, men bør være en »behovs-moral«. »Med velfærdssamfundet, med arbejderbevægelsens delvise integration i det borgerlige samfund og med psykoanalysen som videnskab blev denne interesseopfattelse imidlertid - også som en beskrivelse - både samfundsmæssigt og videnskabeligt set mere og mere out of date. Og med

'det nye venstre' er den politiske og teoretiske orientering med rette blevet forrykket fra interesserne imod behovene, og dermed også til personlighedstypen«. (s. 24) THN opregner 3 dilemmaer for en behovsmoral idag: 1) forholdet mellem »sande« og »falske« behov, 2) interessekampen, og dens retfærdigheds- og lighedskrav, 3) behovene og magten.

Problemet i denne diskussion er at udgangspunktet er så uklart. Havde man fået en klar forståelse af forholdet mellem borgerligt samfund og borgerlig moral, kunne man herudfra nærme sig det langt mere komplicerede problem om en ikkeborgerlig (socialistisk) morals eksistensbetingelser, indhold og funktion i et borgerligt samfund. Men socialistisk moral (dvs. moralen i en socialistisk *bevægelse*) er derudover jo ikke uafhængig af, hvorledes det forhold sig med moralen i et socialistisk *samfund*. Alt efter hvorledes moralbegrebet præciseres, kan man sige, at et socialistisk samfund er et samfund domineret af moralsk regulering af den samfundsmæssige reproduktion, eller er et samfund, hvor moralen slet ikke eksisterer. I »Det kommunistiske Manifest« retter borgerskabet netop denne anklage mod kommunisterne: »Men kommunismen afskaffer de evige sandheder, den afskaffer religionen, *moralen*, istedet for at omforme dem...«. (MEW 4, s. 480)

Men skal der være en socialistisk moral, må den have en anden karakter end den borgerlige. Opfattelsen af moralen som en del af de evige

sandheder peger netop på dens »naturgroethed«. En socialistisk moral derimod må være socialisters bevidste konstruktion. Som sådan kender vi den allerede fra de utallige påbud der flyder i en lind strøm fra de forskellige organisationer og partier i form af erklæringer, proklamationer, programmer, osv. Men vi ved også, at disse »socialistiske« moralske påbud slet ikke har den effekt på vore handlinger, som vor indbyggede borgerlige moral har.

THN søger at sammenkæde den socialistiske moral og strategi og skriver: »Enhver socialistisk strategi er i sit udgangspunkt tvunget til at møde magten på det terræn, hvor den er etableret: dvs. som statslig løsevethed, fortættet i staten...« (s. 21) og han ser følgende problem: »Men dermed kommer en socialistisk strategi også tæt på det dilemma, der er etableret af den borgerlige magtform selv: at forblive fanget i statsraisonens magtlogik - eller at synke ned i magtløshedens utopi«. (s. 21)

Jeg mener (sammen med en hel tradition i arbejderbevægelserne), at dette dilemma ikke er så tvungen som THN søger at gøre det. Den »statslige løsevethed« og dens magtlogik er en fetisch - ikke i den betydning, at den ikke virkelig eksisterer, men i den betydning, at den ikke eksisterer uafhængigt af sit sociale grundlag. Analogt til THN opfattelse hed det engang på venstrefløjen: »Magten vokser ud af et geværløb« - men det er jo ikke rigtigt, magten vokser ud af kontrollen med

de mennesker, der vil bruge geværene. Det er ikke geværene der skyder og det er ikke »staten« der handler. Opgøret med »magten« behøver altså ikke nødvendigvis tage form af magtkamp, men kan tage form af indvirkningen på magtens sociale grundlag.

Dette problem om »magt« tages også op af Inge Henningsen i en artikel om »Magt og moral«. I modsætning til Torben Hviid Nielsen interesserer hun sig ikke for at opstille »strategier«, men diskuterer problemet ud fra de involveredes perspektiv. Hendes centrale tese lyder: »Hvis jeg i denne situation skulle opstille normer omkring magt og moral ville jeg sige: Det mest umoralske er de undertryktes accept af magten. Man kan være tvunget til at affinde sig med den, fordi magt er magt; men det er umoralsk at acceptere den«.

Tanken er en god provokation af den gængse magttænkning. Samtidig peger den på mange venstrefløjsorganisationers og -personers paternalistiske indstilling overfor andre mennesker: Når f.ex. bestemte arbejdergrupper handler politisk reaktionært, udlægges det ikke som resultat af deres bevidste vilje, men enten som resultat af uvidenhed eller borgerlig løgnepropaganda - som bærere af en medfødt socialisme fraskrives de retten til at være moralsk ansvarlige og kan følgelig heller ikke kritiseres.

Inge Henningsen gør - med henvisning til herskende praksisformer på venstrefløjen - op med den opfattelse, at man ikke kan adskille mål

og midler. »De midler der tages i anvendelse har ingen relation til de angivelige mål. Det man derimod trygt kan slå fast er, at man ikke kan skille *midlerne og resultatet*«. (s. 27) Det må være resultaterne der tæller og ikke en eller anden ideal målsætning, som de dækkes ind under. En accept af sådanne forklaringer betegner hun som »afmagtens umoral«. I stedet for denne accept må vi vende os imod denne *vor egen* umoral. Og hendes konklusion på forholdet til magthaverne, »borgerskabet«, er præcis den modsatte af Torben Hviid Niensens: »Det er spild af tid specielt at diskutere magthavernes moral«. (s. 28)

Man finder en snert af denne afmagtens umoral i Anni Papes artikel om »Tvind og moralismen«, som er en omtale af en kritisk antologi om Tvind-skolernes virksomhed. Emnet er oplagt, Tvindskolerne ligner den laboratoriesituation alle borgerlige samfundsvidenskabsmænd drømmer om, når de skal undersøge social adfærd, samtidigt med at »moraliske imperativer« dér har den dominerende adfærdsregulerende status.

Anni Pape stiller ganske vist problemet på samme måde som Inge Henningsen, dvs. retter opmærksomheden mod accepten og underkastelsen, når hun spørger: »... hvad er det for strukturer som gør, at folk frivilligt accepterer at underlægge sig dette vanvid i den bedste del af deres pure ungdom«. (s. 64) Men hun får af flere grunde ikke besvaret spørgsmålet særlig godt.

Først og fremmest fordi hun falder tilbage i den gængse moraliserende kritikform af »magthaverne« i stil med: »... formålet på højskolen er ikke at lære 'den globale virkelighed' at kende til bunds, men mere en personlighedsudslettende opdragelsesproces under en diffus kollektiv tvang«. (s. 63) Samtidigt gøres Tvind for meget til en ond sammensværgelse og deltagerne reduceres til »... offer for dette autoritære spil«. At gøre sig selv til »offer«, når man vil analysere sin egen politiske udvikling fjerner på forhånd mulighederne for at lære noget af den. Desuden opereres der med så »store« kategorier, at de i stedet for *analyse* blot fremstår som dårlige abstraktioner, som når f.ex. Tvind beskrives som »patriarkalsk«. Således skriver Anni Pape: »... samtlige af de mange veteraner (dvs. lærerne på Tvind) som optræder som slagterhunde på fællesmøderne i bogen er netop kvinder! Det er i sig selv interessant, hvordan et pædagogisk eksperiment som Tvind, som i sit fundament er så mandsdomineret og patriarkalsk som noget i den grad kan administreres af kvinder«. (s. 65) Hvorledes skal virkeligheden nogensinde kunne af- eller bekræfte ovenstående påstand om »mandsdominans«, og dermed åbne for en mere adækvat diagnose af problemerne? I stedet for denne slags definatorisk sande konstruktioner, er der brug for analyser, der nærmer sig de processer og fænomener der virkelig finder sted.

Tilsvarende uhåndterlige kategorier anvender Anni Pape, når hun i et rids af sin egen udvikling på Tvind binder forklaringen op på kategorien »identitet«. Identitet var noget hun i forskellige situationer valgte, ligesom man i den borgerlige sociologi (og ikke ret mange andre steder) vælger »roller«.

En analyse af Tvind er utvivlsomt lærerig, men den må så forankres i en mere omfattende teori om erfarings- og bevidsthedsdannelse, altså en »historisk materialisme« som også medtænker moralens betydning, og ikke blot er et forsøg på i moraliserende-psykologiserende termer at identificere Tvind med alskens dårligheder. Der må jo også være noget andet der gør, at man nu snart må have passeret de første 10.000 deltagere på Tvind?

Tvind projekterne er som en integreret del af det eksisterende samfund - og den eksisterende venstrefløj - også bærer af dette samfunds *modsigelser*, og således et langt mere kompliceret fænomen. Snarere end at reducere Tvind til et reservat for en særlig patriarkalsk ondskab bør det analyseres som prototypisk eksempel på problemer i dannelsen af politisk bevidsthed og identitet og politisk praksis i dagens Danmark. I dette perspektiv bliver problemet at forklare, hvad det er i »venstrefløjens« samfundsmæssige situation der begrunder, at autoritære ideologier, organisations- og socialismeopfattelser (som f.eks. »Leninisme«) stadig kan have tiltrækningskraft.

Moralens årti?

Temaet moral blev valgt på grund af emnets påtrængende aktualitet, hed det i den redaktionelle indledning. Denne påstand står imidlertid efter en læsning af nummeret helt ubegrundet - og er da også hentet fra en leder i dagbladet »Information«, grossist i den slags udnævnelser.

Selvfølgerig kan der siges noget vigtigt om moral, også i 80'erne, og selvfølgerig er venstrefløjens mere professionelle essayister (Hviid Nielsen, Bonde Jensen, etc.) altid klar med rimelig godt håndværk - men brænder de for sagen, vil de virkelig sige os noget med det de skriver?

Lederartiklens programmatisk udsagn (som f.ex. »Hvis vi undlader at demonstrere i praksis, at vi vil et andet liv, har vi først og fremmest svigtet os selv. Og så er der al mulig grund til at generationen under 25 kun siger 'nå' og svigter os«) virker på baggrund af numret som helhed lidt uægte, floskuløse. HUG's tendens til moraliseren uden egentligt moralsk budskab, skaber vel netop den frustration hos læseren som de selv verbalt advarer imod. Når de skriver: »Hvis vi ikke i vores kamp for et andet samfund har en etisk ballast og tager udgangspunkt i et valg af værdier, frihed, moral, pluralisme, vil vi kunne legitimere alle former for diktatur«, (s. 9) er det ganske vist i rigtigt, men ensidigt. Kun gennem en erkendelse af værdierne, frihedens, moralens, pluralismens, - der jo ikke er »evige sandheder«, men momenter af en specifik samfunds-

form - konstitutionsgrundlag, kan man virkelig »vælge« og opstille alternativer. Uden denne begriben vil i socialistisk perspektiv en sådan åbenhed gøre alle værdier vilkårlige.

Erkendelsen af moralens, etc. konstitutionsgrundlag, det er netop den marxistiske teoris, »den historiske materialismes«, altså KRITIK-KENS privilegium. Men karakteristisk nok stiller ikke en eneste af artiklerne i HUG deres problem som *en kritik af moralen* - i sidste ende betingelsen for at angribe moralske

problemer andet end moraliserende. Et aspekt af kritikken af Kurasjeartiklen var at den ikke kunne gribe ind i de dimensioner hvori verden erfares, eller om man vil i hverdagsbevidsthedens tankeformer. Problemet med HUG forekommer teoretisk og politisk at være det modsatte, her kan man ikke bryde med disse tankeformer. Marxismens politiske betydning skulle i denne sammenhæng netop bestå i både at kunne nå frem til disse tankeformer, men også kritisk at overskride dem.

Göran Therborn: The Ideology of Power and the Power of Ideology.

(London, NLB, 1980).

I den historiske materialisme der blev præsenteret af Andreassen m.fl. var et af hovedproblemerne, at - på trods af erklæringer om det modsatte - »historien« blev reduceret til pris-bevægelser og de fænomener, (såsom politik og ideologi, de handlingsformidlende momenter) som analysens af kapitalens bevægelser skulle bidrage til en forståelse af, opfattedes som tilintetgjort af denne analyse og forsvandt ganske enkelt, kun efterladende sig nogle »resultater«. I modsætning hertil var et problem i HUG, at ideologisk-politiske problemstillinger ikke lod sig forbinde med en analyse af historiske tendenser i den samfundsmæssige udvikling og dermed ikke kunne

sætte sig ud over en moralfilosofis begrænsninger. I dette perspektiv udtrykker begge skrifter altså to sider af samme problem, nemlig den historiske materialismes grundproblem, om forholdet mellem samfundsmæssig væren og bevidsthed. Eller i den klassiske - men uklare og problematiske- metafor: forholdet mellem basis og overbygning.

Det forekommer derfor relevant at se på ovennævnte bog af G. Therborn,¹⁷ der på basis af den historiske materialisme bl.a. vil tage følgende problem op: »... jeg tror spørgsmålet rejst af Marx om den *materielle determination* af ideologier må konfronteres explicit, og ikke (som nutidige marxister har tenderet at fo-

retrække) forbigås i forlegen tavshed, eller simpelthen gentaget, fortolket og genfortolket i en endeløs række af marxologiske exegeser. Hvad der er forsøgt her er en ny formulering af en teori om materiel determination og om klasse ideologier.« (s VIII). Jeg koncentrerer mig i det følgende kun om de dele af bogen der direkte indeholder antagelser om denne materielle determination og lader de øvrige dele uførtalt.

»The ideology of power« er i princippet en elaborering og en delvis kritik af L. Althusser's artikel om ideologiske statsapparater¹⁸. Imidlertid påpeger Therborn selv, at netop problematikken om den materielle determination er fraværende hos Althusser, og det er således her en evt. videreudvikling i forhold til forbilledet først og fremmest skal søges.

Bogen er vanskelig at karakterisere, da den hverken er en konkret analyse af bestemte ideologiske figurer og processer eller tager udgangspunkt i en eksplicit kritik af andres forsøg herpå. Therborns mål er »... at udvikle nogle analytiske begreber og forslag til forklaringer om ideologiens virksomhed i magtrelationer og social forandring.« (s. 1). Dette sker imidlertid i en form der gør en indholdsmæssig stillingtagen ret vanskelig, idet overvejelserne er holdt i yderst vage og generelle formuleringer. Desuden består forslagene til »forklaring« ofte i ret indviklede klassifikationer og opdelinger, der som regel igen mere eller mindre tilbagekaldes, idet det gøres klart, at

disse klassifikationer ikke svarer til den virkelighed, de skulle belyse.

Da Therborn arbejder indenfor rammerne af en »dia-mat« opfattelse, betyder det, at hans »analytiske begreber« skal have gyldighed for alle produktionsmåder, hvilket på forhånd afskærer muligheden for, at overvejelserne bliver til ret meget andet end yderst generaliserede almindeligheder. Der er til gengæld lagt et stort arbejde i at formulere disse, så de - i første omgang - tager sig ud som noget helt andet.

Videnskabsteoretisk forekommer disse begrebers status også uklar, såvel i deres forhold til specifikke historiske samfund som til den »historiske materialismes« øvrige begrebsapparat - hvad er eksempelvis deres relation til økonomikritikkens formbestemmelser? Blot at se dem som »hypoteser« er ikke foreneligt med deres generaliserede formulering. I denne sammenhæng er det påfaldende, at skønt Therborn selv påpeger, at der er mange mulige indfaldsveje til det næsten udtømmelige emne ideologi, begrundes han faktisk ikke sit eget valg af en »overhistorisk« indfaldsvinkel.

Ideologiens dialektiske karakter.

Ideologibegrebet hører til blandt socialvidenskabernes mest mangetydige begreber og Therborn definerer det ualmindelig bredt som »... det aspekt af den menneskelige betingelse under hvilket menneskelige væsener lever deres liv som bevidste aktører i en verden, der har mening

for dem i forskellige grader. Ideologi er det medium gennem hvilket denne bevidsthed og meningsfuldhed virker«. (s. 2). Ideologi defineres altså her ikke indholdsmæssigt - f.eks. som »falsk bevidsthed«, og denne »brede« definition gør det vanskeligt at finde samfundsmæssige bevidsthedsformer, der *ikke* er ideologi i ovennævnte betydning, ligesom den er bestemmende for, hvilke problemer der overhovedet kan stilles i behandlingen af emnet.

Lidt uventet argumenterer Therborn for at ideologien skulle besidde en *dialektisk karakter*: »Al ideologis dialektiske karakter kan ses som antydning af de modstillede betydninger af det samme ord »subject« (på engelsk) i udtrykkene - 'the subject of King X (or the social order Y) og 'the subjects of history'« (s. 16). »Ideologier underkaster (subject) ikke blot folk under en given orden. De kvalificerer dem også til bevidst social handling, omfattende handlinger medførende gradvis eller revolutionær forandring. Ideologier fungerer ikke bare som 'social cement'«. (s. VII).

Denne centrale tese om ideologiens dobbelte funktion (kvalifikation/underkastelse), der skal konstituere dens dialektiske karakter, er en følge af den ovennævnte *definition* af ideologi. Når man slår vidt forskellige »samfundsmæssige bevidsthedsformer« (Marx) sammen under det fælles overgreb »ideologi«, er det jo ikke mærkeligt, at man kan konstatere »modsigelser« mellem de forskel-

lige sociale funktionssammenhænge, hvori de indgår (f.eks. klassebevidsthed og pengefetichisme) - men at en specifik ideologi dermed i sig selv skulle besidde »dialektisk karakter« kan Therborns argumentation ikke overbevise om.

I forlængelse af Althusser argumenterer Therborn for at ideologiens grundlæggende funktion er konstitutionen af subjektivitet, (forvandlingen af individet til subjekt) hhv. »subjektivitetsformer« og han uddyber sit begreb om subjektivitetsformer gennem en kritisk jævnføring med borgerlig sociologis rolleteori. Rolleteorien må forkastes, da den ikke ser konsekvensen af den dobbelte betydning af »subjekt« og derfor er »dybt ikkedialektisk«. Derimod fremhæver problematikken om subjektivitet og subjektivitetsformer »... den indre enhed og mulige konflikt af de modsatte processer af underkastelse (subjection) og kvalifikation« (s. 22).

Therborn vil gøre op med marxismens/Althusser's skarpe modstilling af videnskab-ideologi,¹⁹ fordi den har været forbundet til en forståelse af menneskelig motivation, som han finder uholdbar. »Menneskelig adfærd var determineret af 'interesser', af klasseinteresser. Bevidsthedsformer korresponderede enten med disse 'interesser', eller også gjorde de ikke, i såfald var de illusioner og som sådan ineffektive (i det mindste i det lange løb). ... Denne opfattelse af motivation gennem interesser antager, at normative opfattelser af

hvad der er godt og dårligt og opfattelser af, hvad der er muligt og umuligt er givet i og med realiteten af det værende og kun er tilgængelig gennem sand viden om det værende.« (s. 4).

Da udbytning ikke automatisk skaber en 'interesse' i sin ophævelse eller automatisk fremkalder modstand, stiller han problemet således: Hvordan konstitueres klasser som menneskelige kræfter i kamp?

Det er til en vis grad en relevant kritik af marxismen, at den ikke har beskæftiget sig meget med den ideologiske konstituering af kæmpende klassesubjekter og istedet er faldet tilbage på et postulat om, at en sådan konstituering fulgte automatisk af de 'objektive' interesser. Men spørgsmålet er, om miseren skal lokaliseres i inddragelsen af interesser som forklaringsfaktor, sådan som Therborn mener - eller om det ikke snarere drejer sig om, at han selv arbejder med et unødvendigt forkortet og utilstrækkeligt (normativt) begreb om interesser: »Men 'interesser' i sig selv *forklarer* ingenting. 'Interesser' er et *normativt* begreb der indicerer den mest rationelle handlingskurs i et prædefineret spil, dvs. i en situation i hvilken tab og gevinst allerede er defineret. Det problem der imidlertid skal forklares, er hvorledes medlemmer af forskellige klasser bringes til at definere verden og deres egen situation og muligheder i den på en specifik måde.« (s. 10).

Hvordan det end forholder sig med interesserne,²⁰ er det helt sik-

kert, at den aktuelle marxisme ikke har mange bud på en teori om, hvordan forskellige sociale grupper definerer verden, deres egen situation og dens muligheder - så for såvidt er der ingen tvivl om, at Therborn peger på en vigtig og relevant problematik.

Materiel determination?

I forsøget på at besvare bestemte teoretiske problemstillinger, må disse selv undersøges og evt. reformuleres, («at stille problemet rigtigt, er at besvare det»). Men i Therborns formulering virker det *ikke* som marxismens klassiske problemstillinger omkring ideologi er blevet reformuleret, men snarere som om de - delvist ihvertfald - er blevet udskiftet.²¹ Fra i den klassiske formulering at fokusere på mulighedsbetingelserne for et »brud« mellem ideologi og revolutionær klassebevidsthed, bliver ideologien af Therborn hovedsageligt betragtet i sin virksomhed indenfor *reproduktionen* af givne samfund. Dette skift i fokusering følger også af den »overhistoriske« betragtningsmåde, der ikke muliggør andre bestemmelser af revolutionære overgange fra én samfundsform til en anden, en de kendte, men forholdsvis tomme udsagn om tilspidsningen af modsigelserne mellem produktionsforhold og produktivkræfter. »Klassebevidsthedsdiskussionen« derimod, henter sit indhold specifikt i den proletariske revolutions problemer. Therborns egentlige interesser forekommer således at ligge nærmere den nyere fænomenologisk

orienterede sociologis diskussion af »hverdagsbevidsthed« end marxismens klassiske problemstillinger.

I forsøget på at nå til en »sikker og systematisk« forståelse af hvad der determinerer frembringelsen og artikulationen af ideologier, vil Therborn tegne et strukturelt kort over ideologiernes univers som helhed. Til dette formål laver han et skema indeholdende 4 hovedtyper af ideologi og understreger, at hans inddeling er rent analytisk, og altså drejer sig om samtidigt eksisterende dimensioner i subjektivitetens konstitution. Samtidig påstås det dog, at disse 4 typer er »udtømmende og irreducible«. Dette irreducible har som konsekvens, at det ideologiske univers aldrig er reducerbart til klasseideologier, da disse kun udgør en eller to af de 4 dimensioner, samt at et afgørende aspekt af ideologisk kamp og styrkeforhold er en given ideologis artikulation i sammenhæng med andre.

»Spørgsmålet om den *materielle determination af ideologi* er central for historisk materialisme. ... I den klassiske tradition blev dette spørgsmål taget op ved hjælp af 'basis-superstruktur'-metaforen.

Men i den aktuelle Vestlige Marxisme har ikke blot metaforen, men selve spørgsmålet tenderet mod at blive skudt til side.« (s. 31). En diskussion af problemstillingen vil derfor altid implicere en forholden sig til basis-overbygningsmetaforen. Therborn fremsætter først 2 generelle »forslag« om determinationen af

et givet ideologisk system. Det første drejer sig om, at ideologier kun eksisterer i historiske former og det andet om, at »alle ideologier virker i en materiel matrix af affirmationer og sanktioner og denne matrix determinerer deres indbyrdes relationer.« (s. 33). Til belysning af hvad dette vil sige hedder det eksempelvis, at en bestemt religions sejr over andre ideologier altid involverer sociale kampe. »Derfor er den mest umiddelbare determinant i affirmeringen af en bestemt religion og sanktioneringen af dens rivaler den overlegne verdslige styrke hos de sociale kræfter til hvilke den er knyttet.« (s. 36)!!

Hvis man accepterer den historiske materialismes basale læresætninger, må der tilføjes endnu to »forslag« til de ovennævnte. Dels: »alle ideologier eksisterer i historiske former af artikulation med forskellige klasser og klasse ideologier« (s. 38). Når det imidlertid skal uddybes hvad dette »eksisterer med« egentlig betyder, bliver det til helt vage bestemmelser: de forskellige ideologier »... are *bound up with* and *affected by* different modes of class existence and are *linked to* and *affected by* different class ideologies.« (ibid).

Det sidste »forslag« går på, at struktureringen af et givet sæt af ideologier altså såvel klasse som ikke-klasse ideologier - er »overdetermineret« af klassernes styrkeforhold og af klassekampen, idet også ikke-klasse ideologierne er »bundet« til klasser og ».. alle ideologier er indskrevet i et overordnet system af

socialt magt konstitueret af klasser med varierende styrke som er i konflikt.« (s. 39). Man kan sige at dette er en »logisk« følge af det foregående, da ideologierne »affirmerende og sanktionerende matrix« jo består af de økonomiske og politiske magtrelationer, der netop i og med deres eksistens udtrykker et givent klasseherredømme. Uklarheden består i, at ideologierne på den ene side var medkonstituerende for den »materielle matrix«, mens på den anden side ændringerne i denne matrix skulle forklare ændringer i ideologierne, men uden at den forklaringstype, der tilbydes, kan dække så komplicerede forhold. Man får nærmest det indtryk, at Therborn, når det kommer til stykket, arbejder med en meget grov basisoverbygning forklaringsmodel og at hans anstrengelser går ud på at modificere og relativere den, ikke at udarbejde en anden forklaringstype.²² Hvad »overdeterminationen« iøvrigt betyder, om den har konsekvenser i og for ideologien, fremgår imidlertid slet ikke.

Therborn vurderer selv sine forslag således: »De fire forslag stillet ovenfor har ikke samme teoretiske status. Min egen opfattelse er at de første to, der drejer sig om historiciteten og den determinerende materielle matrix for alle ideologier, er fundamentale for ethvert videnskabeligt studie af ideologiers funktion. Det tredje, at i classesamfund er alle ideologier på forskellig vis forbundet med forskellige klasser, er en umådelig frugtbar guide til forsk-

ning og forståelse, som aldrig burde glemmes; medens det sidste forslag - strukturen af de ideologiske systemer er overdetermineret af klassekampen - måske burde behandles som en meget vigtig og frugtbar hypotese, hvis forklarende kraft bliver et åbent spørgsmål i enhver given empirisk undersøgelse.« (s. 40).

Dernæst behandles determinationen af ideologien videre under overskriften »Frembringelsen (generation) af ideologier og materiel forandring« og her fremsættes nu 8 »forslag«, hvoraf dog kun de 3 basale skal refereres:

»Forslag et: Frembringelsen af ideologier i menneskelige samfund er altid, fra synspunktet hos socialvidenskab og historie, en proces af forandring af præ-eksisterende ideologier.

Forslag to: Den ideologiske forandring og frembringelsen af ideologier, er altid afhængig af ikkeideologisk, materiel forandring.

Forslag tre; Den vigtigste materielle ændring er konstitueret af samfundets indre sociale dynamikker og deres produktionsmåder.« (s. 41). Som det fremgår er disse teser så generelt formulerede, at de næsten ingenting siger, og det er svært at vide, hvad man skal stille op med dem. Det er yderst få af overvejelserne, der kan præcisere forståelsen af »ideologiske« forhold i det aktuelle kapitalistiske samfund og således være til gavn i f. eks. den foregående diskussion om moralens aktuelle problemstillinger.

Det hænger for mig at se sammen med selve den metodisk-teoretiske indfaldsvinkel, forsøget på at komme med »analytiske« forklaringer, der skal have gyldighed på tværs af de forskellige samfundsformer, samtidig med at de fænomener, der skal begribes defineres så bredt, at de mister enhver specificitet.

Spørgsmålet rejser sig her, om denne marxisme/historiske materialisme egentlig har noget til fælles med de grundlæggende træk og intentioner i Marx' metode. I et for ideologi-teorien centralt citat i »Kapitalen« hedder det: »Det er i realiteten langt lettere gennem analyse at finde de religiøse tågedannelsers jordiske kerne, end omvendt at udvikle de himmelgjorte former af de respektive virkelige livsforhold. Men det sidste er den eneste materialistiske og derfor videnskabelige metode.« (Bd 1, s. 393/547). Her gives ihvertfald to metodiske anvisninger, der bryder med Therborns fremgangsmåde: 1) der må tages udgangspunkt i en historisk *specifik* samfundsform, som jo er den eneste form hvori »virkelige livsforhold« kan foreligge, 2) »ideologierne« skal ikke »tilbageføres« til deres sociale grundlag, men »udvikles« ud fra det.

Hermed er selvfølgelig ikke sagt noget om hvordan denne »udvikling« skal foregå - blot peget på, at når Therborn siger: »Jeg vil derfor tage Marx' indsigter som udgangspunkt for et forsøg på en mere systematisk teori« (s. 41), er det faktisk ikke, hvad han gør. Det centrale metodis-

ke spørgsmål til Therborns angrebsmåde er : hvilken forståelse af *kritik* lader sig forbinde med hans tilgang. Dette spørgsmål stiller han imidlertid ikke selv - tilsyneladende er den marxske teoris kritisk/revolutionære moment fortrængt af programmet om materialisme/videnskab.

Klasseideologi og klassebevidsthed.

Selvom der som nævnt er sket en forskydning i forhold til den klassiske diskussions problemstillinger, betyder det ikke, at klasseideologi og -bevidsthed slet ikke tages op hos Therborn. Klasseideologi skal analyseres under to aspekter, »egoideologier« (der former klassesubjektiviteten selv) og »alter-ideologier« (der angiver forholdet til andre klassesubjekter). »Fra den ideologiske konstitution af klassekamps-subjekters standpunkt, er det afgørende aspekt af alterideologien i de udbytende klassers tilfælde, rationalet for deres beherskelse af andre klasser, i de udbyttede klassers tilfælde er det basis for deres modstand mod udbytterne.« (s. 61). Dette implicerer imidlertid ikke, at der er noget i arbejderklassens klasseideologi, der peger på en overskridelse af kapitalismen, fordi heller ikke klassekampen overskrider den form for udbytning og beherskelse, på hvilken den er baseret og indenfor hvilken den virker. Therborn kan derfor i forlængelse af Kautsky - Lenin påstå: »... der kan ikke logisk argumenteres for, at en socialistisk ideologi - en ideologi ifølge hvilken et socialisti-

sk samfund både er godt og muligt at opnå - er implicit i arbejdsklasseeksistensen og derfor udgør dele af arbejderklasse ideologien.« (s.65) - selvom en kraftig »affinitet« gør sig gældende mellem arbejderklassen og socialistisk ideologi.

Til karakteriseringen af denne opfattelse hører desuden opfattelsen af revolution og socialisme. Revolution tænkes som en »objektivistisk« udgave af modsigelsen mellem produktionsforhold og produktivkræfter (se s. 47) (der jo også er den eneste mulige »overhistoriske« revolutionsopfattelse): »Hvad der fører til social revolution er den modsigelsesfulde og opløsende (disarticulating) dynamik i en given produktionsmåde; en sådan revolution er produkt af klassekamp under ændrede parametre, der følger af netop denne dynamik.« (s. 65). Socialismen er så »... en projektion ind i et fremtidigt samfund og en specifikation inden for en politisk strategi af alle de centrale elementer i arbejderklasse-ideologien...« (s. 66).

Med disse argumenter er synspunktet om den udefra tilførte revolutionære bevidsthed indirekte fremsat, med hvad deraf følger af leninismens traditionelle politikforståelse. Følgelig må der da også gøres op med den unge G. Lukacs' opfattelse af klassebevidsthed, - der netop udleder den af klassens egen samfundsmæssige aktivitet - som i Therborns udlægning kommer til at høre til »den *normative* politiske filosofis verden«. Dette sker imidlertid gennem en argumentation, der er

fuldstændig udvendig i forhold til Lukacs'. Således afvises hans begreb om klassebevidsthed - der bevidst var udformet som modbegreb til arbejdernes empiriske bevidsthed - fordi det ikke var udviklet som redskab til empirisk analyse.

I Therborns 1970-kritik af Frankfurterskolen hed det: »Effekten af de kombinerede faktorer af formel bevarelse af teorien, fornem individualisering og akademisk integration er en kumulativ mystifikation. Denne formel frembringer en legitimation for en ren ideologisk radikalisme, selvtilfreds installeret i den hyggelige akademiske institution, ikke engang med en indirekte relation til politik som den erfares af masserne, men stadig forældende en kritisk teori, der går tilbage til en fortolkning af Marx«. (s. 109). Godt 10 år senere forekommer det at være en præcis og aktuell selvkritik - måske bortset fra, at fortolkningerne ikke er begrænset til Marx' værker. Af hans gamle krav: »Det er afgørende at bevæge sig fra opdagelsen af kapitalismens rædsler til et forsøg på at forstå den videnskabeligt og til at forene sig med masserne for at omvælte den«. (op. cit. s. 120) - står nu kun Therborns krav om »videnskabelige forståelse« tilbage.

Selvom man må irriteres over den selvhøjtidelige og udviklede facon hvormed Therborn fremsætter sine - i en række tilfælde ret banale og intetsigende - teser, er der alligevel blevet peget på grundlæggende problemer omkring bestemmelsen

af »socialisme« som mål i en social bevægelse under kapitalismen. Dette problem blev angrebet under et andet synspunkt i diskussionen af HUG!, nemlig som problemet om »socialistisk moral«.

Problemet drejer sig om de normative elementer i vore forskellige socialisme opfattelser. Ikke fordi disse elementer kan eller skal fordrives, men fordi det er vigtigt, at ud-sagn der faktisk *er* normative - dvs. har deres udspring i den eksisterende samfundsform - ikke underhånden slæbes med som selvklare og uproblematisk forudsætninger i diskussionen af hvordan vi vil skabe »socialisme«. ²³

Man kan her groft stille to opfattelser overfor hinanden, den ene siger at socialismen er en nødvendig (lovmæssig) følge af kapitalismens objektive udvikling, den anden, at den er et moralsk/bevidsthedsmæssigt spørgsmål. Therborn siger snarere det første end det sidste: »Muligheden for en revolutionær ændring burde afledes af sandsynligheden af økonomiske og politiske kriser og fra eksistensen af materielt organiserede alternativer, snarere end fra sindstilstanden hos en klasse.« (s. 111).

Nu uddybes det ikke hvad »materielt organiserede alternativer« skal betyde. Og det er netop en mangel, der er fælles for alle de 3 skrifter, der her er taget op: De interesserer sig ikke for hvad den aktuelle kapitalisme har produceret af »alternativer« - såvel i »materiel« som »normativ«

henseende. Marxismen insisterer jo netop programatisk på, at »socialisme« ikke bare er en god ide (blandt mange andre), men at den har bestemt, specifikke forudsætninger eller mulighedsbetingelser (objektive og subjektive), som menneskene historisk må *producere*. Socialismen er ikke identisk med eller en »logisk« følge af disse betingelser, men et *projekt* (med hvad det indebærer af muligheder for fejlslag) der først bliver muligt på grundlag af dem. Og bør det følgelig ikke være marxismens centrale opgave (erkendelsesledende politiske mål) - uanset om den analyserer »statslig krisepolitik« eller »moral« - at søge at afdække disse forudsætninger og påpege deres praktiske mulighed for anderledes-væren og derigennem åbne for diskussionen af de principper, vi vil tilstræbe i udformningen af denne anderledesværen - dvs. åbne for diskussion af »konkrete utopier«?

Marxismens krise?

Der snakkes for tiden meget om, at marxismen er i krise. Hvis det skal have nogen mening, må det betyde, at marxismen som en specifik teori-form er stødt på sine egne grænser og derfor ikke er i stand til på adækvat måde at begribe de fænomener, den udpeger som sit teoretiske objekt. Skal man slutte noget ud fra de eksempler på forskellige former for aktuel marxisme, der er kommenteret i det foregående, ses ingen krisetegn i ovennævnte betydning. For såvidt denne marxisme ikke fore-

kommer god nok, har det ikke være begrundet i, at denne særlige teori-forms muligheder var udtømte - men derimod i, at de ikke var udnyttede. Betegnelsen »marxismens krise« vil i en sådan sammenhæng blot tjene til at skyde bestemte problemer ind under overpersonlige, uhåndgribelige sammenhænge - problemer som faktisk drejer sig om former for politisk engagement og aktivitet.

Fællestræk ved den her diskuterende marxisme er en fraværende refleksion over en revolutionær erkendelsesinteresses konsekvenser, der teoretisk kommer til udtryk i en opgivelse af marxismen som *kritik*. Kritikken - som afdækningen af det nye samfunds mulighed i det gamle samfunds skød - er erstattet af en »videnskabelighed« (den være sig så

god og åben den være vil) som ikke formår at demonstrere denne mulighed og i denne betydning ikke trænger frem til virkeligheden.

Der er sikkert mange - og materielle! - grunde til denne begyndende ændring af marxismen. Ændringen i sig selv er imidlertid ikke kun problematisk, den udtrykker også marxismens praktisk involvering i det eksisterende samfunds processer. Denne slags periodiske ændringer og omformninger bliver først en trussel mod teoriens egentlige politiske intention, hvis de ikke længere betragtes som en afprøvet mulighed, der skal læres af, en risiko der er løbet, og hvis resultater må evalueres. Alternativet, selvtilstrækkelig videnskabelighed, bør ikke være marxismens anliggende.

1. Med »historisk materialisme« henvises her altså ikke til en bestemt teoriretning indenfor marxismen, men snarere til en intension, der er fælles for en lang række teoretisk og metodisk helt uforenelige opfattelser. At en sådan orientering mod bredere samfundsteoretiske problemstillinger ikke er et specielt dansk fænomen, samt at en sådan nyorientering må indebære forskellige grader af revision af hidtidige »skoler« og »positioner« skulle være klart nok. Jvf. hertil indledningen til »Theorien des Historischen Materialismus« hrsg. von Jaeggi/Honneth, Suhrkamp 1977.
2. Artikler fra denne gruppe:
Andreassen; Andreassen / Kerndrup / Kjær; Kjær - alle i Kurasje nr. 19/20.
Andreassen / Kjær; i Kurasje 21.
Andersen / Land / Thorsen/ Wolfsberg; Andreassen / Kjær; i Kurasje 25.
Andreassen / Bahner / Elling / Kerndrup / Kjær i Kurasje 26.
Kjær i Kurasje 27.
3. Jvf. R. Jacobys diskussion af Korsch-Kautsky kontroversen: »Vulgærmarxisterne, under indflydelse af positivismen og naturvidenskaberne, ignorerede den dialektiske relation mellem bevidsthed og samfund og forvanskede som konsekvens heraf marxismen til social reformisme. Integreret i det borgerlige samfunds realitet er dets »geistige Struktur« og derfor er »geistige Aktion« integreret i den revolutionære proces. At ignorere disse momenter var at ignorere marxismens kerne ...« (Towards a critique of automatic marxism« i TELOS nr. 10)

4. Denne tendens tages op i næste afsnit i diskussion af HUG!. Jvf. hertil P. Kaarsholms kommentar i Kultur & Klasse 1981.
5. Se R. Jacoby: Det sociale hukommelsestab, Hans Retizel 1977. Det sociale hukommelsestabs effekt er fortrængningen af kritisk tænkning. »Den vitale forbindelse mellem tanke og hukommelse bliver dødbringende, mens glemsel og nyskabelse lever af hinanden og blomstrer«. (s. 155)
6. Denne tiltro til den videnskabelige fremstillings magiske evner er ingen isoleret lapsus, men gentages flere gange: Marx »... må nå frem til en fremstilling af de virkelige materielle forhold, og dermed overskride eller tilintetgøre filosofien og spekulationen«. (s. 27), eller »Derfor må kapitalismens udvikling fremstilles ud fra kategoriernes struktur indenfor det moderne samfund. Først når det lykkes vil det spekulative og den abstrakte logik være tilintetgjort«. (s. 27) At det i forfattergruppens selvforståelse stort set kun er dem selv, der siden »Marx-Engels-Teorien« blev udtænkt, har været på sporet af denne »fremstilling« får dem ikke et øjeblik til at spekulere på om årsagerne til spekulatonens, ideologiemens, filosofiens og den abstrakte logiks utrolige popularitet skulle kunne findes i »de virkelige, materielle forhold« - disse fixe ideer gøres blot til produkter af en forkert læsning af Kapitalen (jvf. f.ex. s. 23,31,32).
7. Jvf. Jacobys diskussion af Korschs synspunkter: »Særlig marxisterne, fuldstændig som de borgerlige tænkere, betragtede marxismens filosofiske indhold som lig nul. Korsch citerede Franz Mehring fra det Tyske Socialdemokrati, som erklærede 'forkastelsen af alle filosofiske fantasier'. Denne fornægtelse af al filosofi hvilede på en ikke-dialektisk fortolkning af Marx' sætning: 'Filosofi kan ikke ophæves uden at blive realiseret'. Snarere end at stemple alle former for bevidthed som ideologi og derefter ignorere dem, formulerede Marx kritik, der på en gang var kritik af produktionsrelationerne såvel som af 'specifikke sociale bevidsthedsformer'«. (op. cit. Telos 10, s. 120)
8. Et problem med dette citat er, at det er ligeså tvetydigt i originalen, som i den her gengivne oversættelse. Det er sprogligt uklart, om teoretikerne skal gøre sig til talerør (på tysk organ) for »proletariatet« eller »for det, som foregår for øjene af dem« - hvilket jo langt fra kan være det samme (Parteilichkeitsproblem). Så vidt jeg kan se, læser Andreassen m.fl. citatet på den sidste måde - selv det er mig uklart, hvad det egentlig kan betyde.
9. Det skrift af Engels, som Andreassen m.fl. påkalder som sandhedsvidne for deres udlægning af forholdet mellem »logik og historie«, er den herostratisk berømte anmeldelse af Zur Kritik som efter Engels egen opfattelse er så ubehjælpesom, at selv Fru Marx (!) må dø af grin.
For en grundig diskussion af problemerne i forholdet mellem logik og historie, se den fremragende artikel af H.G. Basckhaus i Kurasje 27/28, 1981.
10. Af sammenhængen hos Engels fremgår det tydeligt, at han med »logisk« henviser til Hegels metode, dialektikken, sådan som den (efter Engels opfattelse) fremstår »renset« efter Marx' kritik. I denne sammenhæng er det endvidere oplysende, at Marx betegner A. Smith' og D. Ricardo' metode som »historisk og beskrivende metode« (MEW 4, s. 69) og Smith og Ricardo som deres epokes historikere (op. cit. s. 142).
11. Jeg mener selv dette er et forkert stillet problem, men det følger af forf. egen argumentation - deres opfattelse af forholdet mellem værdi og pris ligner det Backhaus i ovennævnte artikel karakteriserer som forholdet mellem øllet og ølkruset.
12. Jvf. A. Arato/P. Breines: The young Lukacs and the origins of western marxism, Pluto press 1979, s. 213.
13. Sebastian Franck s. 63 - se nærmere note 15.
14. Helmut Fleischer: »Das handelnde Subjekt im Histomat« i Sozialphilosophische Studien, Berlin 1973, s. 51.
15. Jvf. KURSCHBUCH nr. 60 fra juni 1980, der også er et temanummer om moral og hvorfra HUG! har hentet bidrag. Emnet er ellers ret forsømt i den socialistiske litteratur. En ret interessant og sympatisk behandling får problemet eksempelvis hos Otto Rühle- eleven Henry Jacoby, der under pseudonymet Sebastian Franck har skrevet bogen »Zur Kritik der politi-

schen Moral« Giessen, 1972. Bogen er oprindeligt skrevet i exil i 1939 og Jacoby er selv meget bevidst om den særlige betydning den politiske moral får, når man må leve som politisk flygtning. Bortset fra en tendens til meget håndfast omgang med almenyldige psykologiske følgeslutninger - der ligesom hos Rühle hovedsageligt stammer fra Alfred Adler - får emnet her faktisk en mere omfattende og mere direkte politisk behandling end i HUG! Om sin intention skriver Jacoby: »Den opgave vi har stillet os her, er at vise, at i en socialistisk arbejderbevægelses kampe spiller det politisk handlende menneskes forholdet sig, i sammenhæng med de moralske principper der ligger til grund herfor, en vigtig rolle. At dette hidtil ikke eller knap nok er blevet erkendt forekommer os at være et led i katastrofens årsagskæde. Det er vor overbevisning, at nydannelsen [af arb. bev.] behøver en ny erkendelse og dermed en anden praksis.« (s. 20).

16. Et sted hedder det f.ex. »... skabelsen af et virkeligt socialistisk samfund forudsætter en revolutionering af behovene og livsstilen og en opbygning af nye fællesskabsformer. *M.a.o.* en underregning af moralens centrale betydning for en social revolution.« (s. 41), og et andet sted hedder det at moral »... i sidste ende er det samlende og principielle udtryk for den måde et liv leves på...« (s. 55) Dette er ikke et forsøg på at være pedantisk, men dette HUG-nr. er i alle sine indlæg så generelt i formuleringerne, at det aldrig bliver rigtig klart hvilke elementer af virkeligheden der rent faktisk lader sig specificere som »moral«. Temaet kunne lige så godt have heddet »Ideologi«. Som eksempel på at det har praktiske konsekvenser, hvilke virkelige fænomener der henvises til med begrebet kan nævnes en artikel af Inge Henningsen, hvor der står: »Moralske påbud hjælper kun, hvis man kan sætte magt bag«. (s. 26) Er det imidlertid ikke sådan, at den normative regulering af adfærd er »dobbelte« - 1) som retslig regulering, der beror på ydre tvangsmagt, 2) som »inderliggjorte«/internaliserede normer, herunder moral, der for såvidt de beror på »ydre magt«, har denne form af »tvang til selvtvang«? For det praktiske revolutionære opgør med »moralen« er dens samfundsmæssige specificitet altså afgørende, idet 1) og 2) kræver hver sin form for praktisk opgør.
17. Therborn repræsenterer - som indehaver af generalagenturet for den Althusserianske marxisme i Skandinavien - yderligere en marxismeopfattelse i forhold til de tidligere omtalte.
For en kritisk omtale Therborn senere produktion, se Allan Sicas artikel i »Tekla« nr. 7, 1979.
18. Louis Althusser: Ideologi og ideologiske statsapparater, La. Pensee 151, 1970, her citeret efter en dansk piratoversættelse u.å.
19. Dene relativering af »videnskabens« status er et fremskridt i forhold til Therborns position i hans berygtede artikel om Frankfurterskolen fra 1970 (NLR no. 63), der fremstår som et credo til en helt uproblematisk »moderne videnskabelighed« som Frankfurterne med deres humanistiske filosofi altså forsynder sig imod.
20. Jürgen Ritsert har (i »Denken und gesellschaftliche Wirklichkeit 1«, Arbeitsbuch zum klassischen Ideologiebegriff. Frankfurt/New York 1977) på en lang række helt centrale punkter en anden ideologi-teoretisk forståelse end Therborn, og han tillægger netop også interesserne en anden betydning, ligesom han også bestemmer dem anderledes (ikke til normative momenter reducerbar). Bl.a. hedder det: »Strategi, behov og situation er altså interessebegrebets hovedbestanddele, hvorved »Situation« i den materialistiske teori i almindelighed falder sammen med »materielle Lage«, en specifik placering i den totalsamfundsmæssige produktion og reproduktions objektive struktursammenhænge. Begrebet »Interesselage« kan have to betydninger: 1) position i den totalsamfundsmæssige reproduktionsproces, placering i en objektiv samfundsmæssig struktursammenhæng, 2) Udtryk for en særlig, empirisk forhånds-værende konstellation af strategier, udlægning og situation.« (s. 174).
21. Dette er da også hans intention, idet han vil »...udvikle en kritik af og et alternativ til de klassiske og stadigt fremherskende problematikker om magt/samtykke, legitimitet og sand og mystificeret bevidsthed.« (s. 93).
22. I sin diskussion af disse problemer griber J. Ritsert tilbage til F. Engels »vekselvirkningste-se« med økonomien som »bestemmende i sidste instans« og stiller spørgsmålene: »Begrebet

'vekselvirkning' (hvv. 'bestemmende') forbliver forpligtet overfor en - hvor bredt den end opfattes - forestilling om samfundsmæssig kausalitet. Er dette faktisk den forklaringsteoretiske grundlæggende henseende, hvori kritikken af den politiske økonomi formulerer fremstillingsgangen eller i det mindste sammenhængs-udsagn? Og sammenhængende hermed: Hvis intentionalitet og orientering faktisk har en selvstændig betydning, er det så overhovedet holdbart at forklare forholdet mellem basis og overbygning så afgjort indenfor rammerne af (bredt opfattede) kausalitetsforestillinger?« (op. cit. s. 39)

Ritserts egne teser går på, at ideologien må undersøges som særlig aspekt af totalsamfundsmæssig reproduktion og forandring, for kapitalismens vedkommende altså i sammenhæng med værdi - og merværditeorien, hvor begrebet »Erscheinung« får særlig betydning.

23. P. Kemp viser, at det han kalder Marx' personalogi (*personen*, er i sit væsen fri og må i det mindste besidde rådigheden over sine egne kræfter og evner) både er normativ forudsætning for fordømmelsen af kapitalismens udbytning og for det frihedsrige kommunismen skal realisere. Og han stiller spørgsmålet: »Men hvem siger, at det er rigtig, at ethvert menneske har ret til at nyde frugterne af sine produkter?« (P. Kemp: Nyt lys over Marx, Kbhvn. 1975, s. 52)